

Коротков Д.С.

«Гібридна війна» та її вплив на захист прав людини й демократичні цінності в Україні

У статті досліджено основні принципи й концептуальні підходи до поняття «гібридна війна». Відзначається, що сучасні глобалізаційні процеси у світі впливають і на появу нових конфліктів. Аналізується феномен «гібридна війна» в Україні та її вплив на формування моральних цінностей і захист основних прав людини.

Ключові слова: війна, право збройних конфліктів, «гібридна війна», права людини, мораль.

В статье исследованы основные принципы и концептуальные подходы к понятию «гибридная война». Отмечается, что современные глобализационные процессы в мире влияют и на появление новых конфликтов. Анализируется феномен «гибридная война» в Украине и ее влияние на формирование моральных ценностей и защиту основных прав человека.

«гибридная война» в Украине и ее влияние на формирование нравственных ценностей и защиту основных прав человека.

Ключевые слова: война, право вооруженных конфликтов, «гибридная война», права человека, мораль.

In the article the basic principles and conceptual approaches to the concept of "hybrid warfare". It is noted that the current globalization processes in the world and the influence on the emergence of new conflicts. Analyzed the phenomenon of "hybrid war" in Ukraine and its impact on the formation of moral values and the protection of fundamental human rights.

Key words: war, law of armed conflict, "hybrid warfare", human rights, ethics.

УДК 323.22/28:355.01] (477):342.7

Коротков Д.С.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії
та політології
Харківського національного
економічного університету
імені Семена Кузнеця

Глобалізація в контексті її мультикультуралізму змінює основи гуманітарного простору й у плані моралі, і в плані прав людини. Але в сучасних суспільствах ми можемо спостерігати випадки, коли міжнародні узгодження з прав людини перестають бути загальноприйнятими. Причиною таких тенденцій є поява нових форм конфліктів і, зокрема, такого феномена, як «гібридна війна». Сучасне українське суспільство стоїть перед важливою дилемою: як зберегти пріоритет ідеї прав людини та побудови демократичної правової держави в контексті спільної європейської моделі з вимушеною необхідністю порушувати права людини й норми моралі в ході «гібридної війни» з Російською Федерацією (далі – РФ).

Війни XXI ст. є і будуть зовсім іншими, ніж попередні: змінюється сам характер, сутність, вони будуть містити елементи гібридної війни. Необхідно підкреслити, що тема вивчення та аналізу феномена «гібридна війна» актуальна в західноєвропейському науковому дискурсі. Концептуальним обґрунтуванням «гібридної війни» протягом XIX ст. займалися західні теоретики: Р. Глен, Дж. Гордон, Д. Кілгаллен, Дж. Маккуен, Д. Маттіс, Д. Мацумура, У. Немет, Е. Сімсон, Н. Фрейер, Ф. Хоффман, Г. Карлсен, Франк ван Каппен та ін. На жаль, українські вчені до недавнього часу не приділяли уваги осмисленню цього явища. Але останнім часом вийшли роботи наших науковців: Т. Андрієвського, А. Гоймана, В. Горбуліна, Е. Магди, М. Требіна, О. Феденко та ін., у яких вивчаються сутність і зміст цієї війни. Необхідно виділити й дослідження А. Ермолаєва, Д. Ермолаєва, В. Власюка, Є. Давіда, Я. Кармана, А. Левцуна, В. Щербини, які присвячені впливу «гібридної війни» на захист прав людини й норм моралі.

Метою статті є аналіз такого сучасного феномена світових конфліктів, як «гібридна війна», в

контексті захисту загальнодемократичних цінностей прав і свобод людини та її впливу на моральний складник українського суспільства.

Перш ніж аналізувати проблему взаємозв'язку «гібридної війни» та її впливу на мораль і захист прав людини, автор спробує розібратися в сутності такого соціального феномена, як війна. Чи можливо взагалі спільне застосування дефініцій: війна, мораль, право? Аналіз основних досліджень і публікацій свідчать про те, що у світлі розглянутої проблеми й у контексті парадигми політичного реалізму сутність війни базується на двох основних ідеях: *по-перше*, сила (і передусім військова) відіграє вирішальну роль під час відстоювання державних інтересів як засіб підтримки певного статусу на міжнародній арені (хоча в теорії міжнародних відносин популярністю користується концепція «м'якої сили», але в основі словосполучення – все ж термін «сила»); *по-друге*, війна це засіб політики, використання якого виправдано необхідністю відстоювання інтересів держави. Ці ідеї об'єднують прихильників концепції «війна природний інструмент політики», до яких належать К. Клаузевіц, Г. Моргентау, А. Шлезінгер, Ч. Уїтворт, Р. Озгуд та ін. Якщо війна це засоби політики, а для досягнення мети всі засоби добрі (як стверджує Н. Макіавеллі), тоді війна спочатку розглядається як крайня необхідність для держави і природно повинна виправдовуватися. Пріоритет моральних і правових норм у суспільстві це питання залишається відкритим.

У сучасному світі, незважаючи на те що війни неминучі, суперечності між державами потрібно долати колективними зусиллями, спираючись на прагнення більшості держав до миру. Уважається можливим створення ефективних систем колективної безпеки в рамках системи міжнародного права. На нашу думку, саме поширення демократії

як основи державного устрою створює сприятливі умови для мирного співіснування. Актам агресії необхідно протиставляти принципи колективної безпеки й у разі потреби об'єднану військову силу, що діє на легітимній основі від імені світової демократичної спільноти. Демократія розглядається як основа для підтримання миру між народами. Із 80-х рр. ХХ ст. в США почала складатися так звана теорія демократичного миру («демократії одна з одною не воюють»), яка представлена роботами М. Дойла, Б. Рассета й ін. Зроблено висновок, що глобальна демократизація відкриває шлях до реалізації давньої мрії людства утвердження миру в усьому світі [1, с. 148]. Але, мабуть, ці ідеї утопічні? Можна констатувати, що у ХХ ст. війна зазнала найбільш радикальних змін за всю історію міжнародних відносин. При цьому, незважаючи на досить успішне функціонування ООН протягом ось уже 70 років, очевидно, що міжнародне співтовариство не стало воювати менше. Однак у зв'язку з глобалізацією змінилася специфіка конфліктів, значна кількість яких трансформувалося в конфлікти внутрішні, що протікають у рамках суверенних держав, тоді як засновники ООН виходили з превалювання міждержавних конфліктів. Глобалізація загроз, поширення міжнародного тероризму, поява нових військових стратегій, зміна «правил гри» світової безпеки істотно змінили сферу безпеки. Усе це виявляється у формі необґрунтованого обмеження прав і свобод громадян, щоправда, з метою своєї безпеки. Перед сучасною людиною виникає дилема: безпека в обмін на урізання своїх прав.

Україна виявилася втягнутою в нові форми військових конфліктів на тлі геополітичних ігор РФ, і словосполучення «гібридна війна» вже три роки як актуальне й активно використовується у вітчизняних засобах масової інформації (далі – ЗМІ). Війна впливає на формування системи захисту прав і свобод громадян і моральних координат сучасного українського суспільства. Дійсно, традиційне бачення війни застаріло й не може сприяти вирішенню проблем безпеки та захисту прав особистості. На думку консультанта міністерства ВМФ США Франка Хоффмана, сучасна епоха характеризується процесами гібридизації в тому числі й у військовій сфері. Традиційні форми війни змішуються з діяльністю організованої злочинності, іррегулярними конфліктами й тероризмом [2, р. 34–39]. Для характеристики цієї нової реальності він пропонує застосовувати поняття «гібридна війна» (*hybrid warfare*). Учений визначає гібридну війну у вигляді будь-яких дій ворога, який швидко і гнучко використовує найрізноманітніші комбінації дозволеної зброї, партизанську війну, тероризм, злочини на полі бою для досягнення політичних цілей.

Системний аналіз сучасної «гібридної війни» зробив професор М. Требін, який вважає, що, *по-перше*, вона поєднує в собі конвенційні

й неконвенційні бойові дії та відповідних учасників цієї війни (поруч зі збройними силами дієвими учасниками стають терористи, найманці, партизани, ополченці, бандформування, спецпідрозділи інших держав); *по-друге*, початок «гібридної» війни пов'язаний із використанням неконвенційних методів ведення бойових дій, які здійснюють незаконні збройні формування; *по-третьє*, протягом усієї «гібридної війни» дуже велике значення приділяється боротьбі за умови й душі людей, тобто інформаційній боротьбі, де основними діючими суб'єктами є не військові, а цивільні: ЗМІ, телебачення, інші засоби масової комунікації [3, с. 367].

На нашу думку, саме «гібридна війна» є загрозою стосовно порушення прав людини й загалом «правил гри» під час військових конфліктів. Як уже визначалося, існує загалом два підходи до розуміння сутності війни. Перший, пов'язаний із традицією Карла фон Клаузевіца, визначає війну як організоване насильство, що має на меті досягнення соціальних і політичних цілей. Цей підхід дистанціюється від моральних, правових, етичних аспектів війни або сприймає їх через призму військово-політичних інтересів. Другий підхід виходить із праць Цицерона, який твердив, що війна – це правова ситуація та умови, яке легітимізують насильство й визначають його допустимі межі. Отже, вводяться поняття «мирний стан» і «військовий стан» залежно від того, чи є насильство легітимним. Розрізнення мирного та військового станів є критично необхідною річчю. Війна створює принципово іншу реальність, формує власне розуміння моральної, етичної, правової норми, яке потребує визначення засобами військового права. Поки правове поле залишається невизначеним, не можна говорити про організоване ведення бойових дій, а насилля може стати неконтрольованим, що, тим не менше, не означатиме війни. Власне, саме цим і небезпечна гібридна загроза [4].

Дійсно, часто «гібридна війна» ведеться без оголошення війни з використанням нерегулярних збройних формувань. Держава, яка веде гібридну війну, укладає угоду з державними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок із якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що будь-яка держава зобов'язана дотримуватися Женевської й Гаазької конвенцій про закони сухопутної війни, домовленості з іншими країнами. Так, наприклад, РФ за весь час ведення з Україною «гібридної війни» не визнає наявності своїх військових на території Донбасу. Усе це призводить до ситуації, коли важко говорити про правові, етичні й моральні фрейми [4].

Необхідно підкреслити, що кількість жертв у «гібридній війні» не можна порівняти з мільйонами жертв у світових війнах ХХ ст., але насильство

в такій війні направлено головним чином проти мирного населення. Як стверджує професор Лондонської школи економіки М. Калдор, у «нових війнах» порушення прав гуманності і прав людини є не побічним ефектом, а її центральним стержнем [5, с. 227]. Більше ніж 90% жертв це мирне населення, а кількість біженців зростає з року в рік. Наприклад, Управління Верховного комісара ООН з прав людини оприлюднило звіт із даними про втрати на сході України за час проведення антитерористичної операції. З початку конфлікту на сході України загинуло більше ніж 9 тис. чоловік і поранено більше ніж 20 тис. чоловік, серед яких – цивільні, українські військовослужбовці та бойовики незаконних збройних формувань. Причому кількість загиблих мирних жителів приблизно становить більше ніж 2 тисячі осіб, а кількість біженців перевищила 2 млн. осіб [6].

Гібридизація війни може призвести до того, що право збройних конфліктів не матиме значення й не знайдуться способи вирішити правові питання сучасної гібридної війни, припускаючи те, що в такій ситуації не буде правового контролю та захисту сторін. Якщо тенденція розвитку права збройних конфліктів триватиме в дусі чогось неактуального, то учасники збройних конфліктів, а також і все міжнародне співтовариство почнуть розглядати міжнародне право як якийсь анахронізм, ніж правовий імператив. Може виникнути ситуація, коли авторитет права зменшуватиметься, традиційні правові заборони будуть безкарно порушуватися й тільки певні поняття моралі зможуть якимось обмежити дії під час війни. Державні та недержавні супротивники будуть уважати, що такі давні правові норми містять значні недоліки й уже не можуть регулювати їхні дії. Наслідком цього може бути те, що сторони в конфлікті ігноруватимуть зобов'язання, які входять у право збройних конфліктів [7, с. 231].

Необхідно підкреслити, що стосовно доказу цієї тези можна навести приклад, коли міжнародна правозахисна організація Amnesty International заявляє, що обидві сторони конфлікту на сході України часто й широко застосовують тортури стосовно полонених. У звіті на 36 сторінках ідеться про тортури та вбивства на сході України. Директор програми Amnesty International по Європі та Центральній Азії Джон Дальхізен зазначив: «Ув'язнені з обох сторін були побиті й піддані імітації страти. Ми також документували вбивства полонених сепаратистами. Це військовий злочин» [8]. Крім того, правозахисники встановили, що обидві сторони самовільно арештовують мирних жителів, які не скоювали злочинів, лише за симпатії протилежній стороні. Так, мирні мешканці розповідали, що були затримані й побиті тільки за те, що мають фотографії з Євромайдану на мобільних телефонах, або за те, що в них у контактах є телефонні номери сепаратистів.

Зазначимо, що поступово змінюється характер і зміст моральних цінностей сучасного українського суспільства. «Гібридна війна» призвела до глибоких змін гуманітарного простору щодо людського життя. Насильницька смерть, яка раніше сприймалася як віддалена екстраординарна подія, як публічний виклик загальноприйнятому безумовному табу, стала повсякденною подією, яка сприймається як допустиме, тривіальне, а іноді й «необхідне зло». У мирний час навіть більш масштабна загибель людей також була відомим фактом: смертність на дорогах і в лікарнях перевищувала розміри втрат, понесених у ході військового конфлікту. Але ця смертність сприймалася як трагічна неминучість, із якою в принципі нічого не можна зробити швидко. Військовий же конфлікт змушує сприймати масову смертність як деяку суспільну необхідність. Смерть, отже, стає позитивною суспільною цінністю, набуває в українському суспільстві статусу свого позитивного логічного обґрунтування, при цьому знімається порядок боротьби за унікальність індивідуального життя, за відстоювання невід'ємного права людини право на життя. Відбувається девальвація життя як фундаментальної гуманістичної цінності. Але ж саме ціннісний європейський вибір лежав в основі публічного дискурсу оформлення подій, що мають стосунок до війни, внаслідок чого виникає суперечність між декларованою метою й засобами її досягнення [9].

Як уже вище зазначалося, гібридна війна це війна комплексна, одним зі складників цієї війни є інформаційна зброя. Гібридна війна, яку ведуть, зокрема, в інформаційному напрямі, від звичайної відрізняється своїми методами, формою й масштабами. Сьогодні відбувається активна фаза інформаційної війни РФ проти України, підготовку до якої почали ще 2006–2007 рр., коли інформаційні зусилля РФ набули ознак системності за методами, цілями, часом. Україні доводиться «вчитися» ведення інформаційної війни й висувати свої контраргументи в інформаційному просторі. Але все це призводить до вимушеного обмеження особистих прав людини (в контексті забезпечення своєї національної безпеки), йдеться про право на свободу думки і слова (ст. 34 Конституції України) [10].

Ці обмеження відбуваються в контексті інформаційного простору України. Дослідники Інституту стратегічних досліджень «Нова Україна» вважають, що характерною рисою простору інформаційних новин у ЗМІ стало згортання його тематики до вузького набору проблем, пов'язаних з АТО, корупційними скандалами й дискредитацією всього, що має стосунок до Росії. Міжнародні події подаються також у цьому контексті. У такій опції Україна не існує без війни, а світова спільнота не існує поза контекстом України. Усе, що не вписується в такий

медійний дискурс, оголошується або не вартим уваги, або підступами ворожої пропаганди. Витіснення неприйнятних до обговорення тем відроджує непублічний простір комунікації забутої радянську «кухню», де люди обговорюють питання, на які в публічному просторі говорити заборонено [9].

Разом із тим правозахисники Amnesty International у звіті про стан справ у 2016/2017 рр. констатують погіршення ситуації з правами людини в Україні у зв'язку зі збройним конфліктом на Донбасі та анексією Криму [11], а Міжнародна правозахисна організація Freedom House у 2016 р. зарахувала Україну до частково вільних країн. У доповіді йде мова про те, що «Україна продовжує оговтуватися від заворушень, що супроводжували відсторонення Віктора Януковича з поста президента в 2014 році, а також пов'язаною із цим кризою, спровокованою окупацією Росією Криму та військовою підтримкою сепаратистів на Донбасі, на сході України. Неспроможність керівництва держави подолати масштабну корупцію у вищих ешелонах влади підірвала популярність уряду та негативно позначилася на ефективності проведення реформ у різних галузях. У сфері цивільних свобод загрозу свободі преси становили політичний тиск і напади на журналістів» [12]. Як приклад наводиться проблема з телевізійними ефірами С. Шустера й убивство журналіста П. Шеремета.

На думку європейських партнерів, у нашій державі є проблема з правами людини та свободою слова. Можна побачити в українських інтернет-ресурсах такі заголовки: «В ОБСЄ розкритикували заборону російських фільмів в Україні», «У ЄС обурені «Миротворцем», закликали прибрати дані журналістів», «Представниця ОБСЄ з питань свободи слова Дуня Міятович також висловила занепокоєння щодо ситуації із закриттям шоу С. Шустера» тощо. Але в Україні йде «гібридна» війна, і нам потрібно відстоювати національні інтереси та захищати свій інформаційний простір. Це вимушені кроки для забезпечення національної безпеки від РФ. При цьому західна преса в новому гібридному світі й сама стає жертвою нової гібридної реальності (яка справді не вписується в її ліберально-демократичні світоглядні переконання), оскільки намагається підходити до інформаційно-політичного простору з «демократичними стандартами» мирного й раціонального існування – підходом «виваженості», «об'єктивності» й «плюралізму думок». Загалом виникла ситуація, коли Захід не до кінця розуміє, що відбувається в Україні в контексті своєї парадигми європоцентричності. Не можна не визнати, що за руйнування старого світопорядку відповідальна не тільки Росія. Безумовно, саме її агресія проти України (а раніше проти Грузії) стала безпосередньою причиною того, що відбувається. Проте Захід, зі свого боку, по суті, «вмиваючи руки», дозволив цьому статися. Про це дедалі

чіткіше говорять і західні аналітики, зокрема Пітер Дікінсон у матеріалі для Atlantic Council. Він справедливо зазначає, що більшість західних ЗМІ відразу після російської агресії проти України несподівано «осліпли» стосовно того, хто агресор в українському конфлікті і як мають бути названі окупаційні війська. Натомість журналісти винаходили якісь нові слова та словосполучення, єдиний смисл яких – не назвати російську агресію такою [13, с. 8].

Із цієї причини Україна дійсно демонструє ознаки «закритого суспільства» з явним порушенням особистих прав людини, в якому соціальний та інформаційно-комунікативний процеси не збігаються. Необхідно відзначити, що Україна займає лідируючу позицію за кількістю позовів, поданих до Європейського суду з прав людини. Практично з 65 тисяч справ 21,4% були подані проти України. Це великий відсоток, і вплив «гібридної війни», яку веде наша держава, на порушення прав людини й падіння моральних цінностей у суспільстві очевидний.

Історія людства це історія воєн. Еволюція зброї при цьому просто вражає: від примітивних кийків до зброї масового знищення. Ми вже дійшли до війни шостого покоління, де основний вид зброї – високоточна зброя, зброя на нових фізичних принципах, інформаційна зброя, сили та засоби радіоелектронної боротьби. Але війна – це завжди страшно й постійна трагедія і для окремої людини, і для всієї нації. Смерть, хаос, лихо, руїн а це все наслідки будь-якої війни, світової, регіональної або локальної. Але найстрашніше це коли загальнолюдські цінності й мораль відходять на другий план. Саме на війні виявляються й найкращі, і найгірші якості людини. Усі, хто пережив війну, знають, що розгул насильства означає насамперед викорінення норм поведінки та правових систем.

Війна це людська (за всієї своєї нелюдяності) діяльність, яка теж може піддаватися упорядкуванню. У підсумку у ХХ столітті з'явилося право збройних конфліктів, яке раніше називалося «право війни», а зараз відомо під назвою «міжнародне гуманітарне право» (МГП). Необхідно відзначити, що це право охоплює обидві сторони війни: ненависть і братерство (передбачуване), з одного боку, регулюючи способи, за допомогою яких люди можуть знищувати один одного, а з іншого зобов'язуючи їх поважати тих, кого вони тільки що вбили або поранили і хто виявився в їхній владі, а також надавати їм допомогу [14, с. 38]. Але світ змінюється і стає завдяки інформаційній революції глобалізаційним. Поступово змінюється й сутність конфліктів, як приклад, поява такого феномена сучасних конфліктів, як «гібридна війна», яка змінила й сам зміст гуманітарної доктрини війни. Ідея прав людини сьогодні є однією з фундаментальних

основ законодавства майже кожної держави європейської цивілізації. Україна прагне інтегруватися в європейський простір і побудувати громадянське суспільство. Саме держава є основним механізмом реалізації та дотримання прав людини. Але ми зіткнулися з новими віяннями нашої глобалізаційної епохи у сфері конфліктів між державами. Наша країна втягнута в геополітичні ігрища РФ й отримала новий вид конфлікту у вигляді гібридної війни. Зазначимо, що держава, яка не визнає новий зміст сучасних війн, приречена бути тільки об'єктом у міжнародних відносинах. До того ж міжнародне право не містить поняття «гібридна війна», що, у свою чергу, призводить до відповідних страхітливих наслідків у вигляді порушення прав людини й падіння моральних цінностей людей у зоні конфлікту. Україні необхідно домогтися від світового співтовариства перегляду права збройних конфліктів, так як ігнорування цієї тенденції робить сучасні правові зусилля неієздатними, неефективними засобами регулювання сучасних збройних конфліктів і продовжує підривати довіру до права збройних конфліктів. Світова спільнота повинна зрозуміти всю повноту загрози «гібридної війни» в контексті порушення основних прав людини й виробити комплексний правовий гуманітарний захист.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баталов Э. Человек, мир, политика / Э. Баталов. – М. : Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2008. – 330 с.
2. Hoffman F.G. Hybrid Warfare and Challenges / F.G. Hoffman // Joint Force Quarterly (JFQ). – 2009. – Issue 52, Forth Quarter. – P. 34–39.
3. Требін М.П. Феномен «гібридної» війни / М.Н. Требін // Гілея : науковий вісник. 2014. Вип. 87. С. 366–371.
4. Магда Є.М. Гібридна війна: сутність та структура феномену / Є.М. Магда // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». – 2014. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489/2220.
5. Феденко О.В. Еволюція сучасних війн / О.В. Феденко, В.В. Панасюк // Військово-науковий вісник. – 2015. – Вип. 24. – С. 219–230.
6. В ООН озвучили число жертв конфлікту на Донбасі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mignews.com.ua/politics/16060745.html>.
7. Власюк В.В. Деякі основи поняття «гібридна війна» в міжнародному праві / В.В. Власюк, Я.В. Карман // Право і громадянське суспільство. – 2015. – № 1. – С. 226–234.
8. Amnesty International обвиняет в пытках пленных на Донбасі обе стороны. СБУ предлагает диалог и расследование [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rus.newsru.ua/ukraine/22may2015/zvitai.html>
9. Ермолаев А. Гибридные проявления гибридной войны / А. Ермолаев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://newukraineinstitute.org/new/557>.
10. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/uploads/documents/27396.pdf>.
11. В Amnesty International розкритикували Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/02/22/7136096/>.
12. Freedom House визнав Україну частково вільною країною [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://imi.org.ua/news/56236-freedom-house-viznav-ukrajinu-chastkovo-vilnoyu-krajinoyu.html>.
13. Світова гібридна війна: український фронт : [монографія] / за заг. ред. В.П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017. – 496 с.
14. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов : [курс лекций, прочитанных на юридическом факультете Открытого Брюссельского университета] / Э. Давид. – М. : Международный Комитет Красного Креста, 2011. – 1144 с.